

УДК 821.161.2'0631.09

Ксенія Левків (Львів)

АВТОР ЯК ІРОНІЧНИЙ СУБ'ЄКТ У «ПЕРВЕРЗІЇ» ЮРІЯ АНДРУХОВИЧА

Цікавим і важливим науковим завданням є дослідження іронічності прози Юрія Андруховича, зокрема ролі іронічного суб'єкта. Цього питання лише частково торкався Сергій Борис [див.: 3]. Натомість теоретичний аспект питання, якому присвячена моя стаття, опрацьований широко (про іронічного суб'єкта писали Шлегель, К'еркегор, Рорті, Інна Осинівська та ін.). Метою цієї розвідки є аналіз виявів присутності та ролі іронічного суб'єкта у «Перверзіях», окреслення особливостей його портрета у творі, де його роль чи не найвиразніша з усіх Андруховичевих романів.

Чи не найбільше осмислювали роль іронічного суб'єкта романтики. Фрідріх Шлегель, як пише Ольга Грицай у дослідженні «Критика просвітницького розуму в ідеях романтизму», розумів іронічного суб'єкта здебільшого як вільного, такого, що довільно творить себе і навколишній світ. «Іронічний суб'єкт називає нікчемним все об'єктивне, намагається звеличити лише особисту суб'єктивність» [5]. Юлія Грибкова, дослідниця іронії, вважає, що за доби романтизму іронія переноситься з площини функціональної в категоріальну і виражається як «певна життєва позиція — суб'єктивний акт самоутвердження, як мислення суперечностями і як особливий умонастрій піднесеного духу» [цит. за: 11]. Пізніше Гегель критикував романтичну іронію, протиставляючи їй серйозність.

Для Сьорена К'еркегора іронія була способом існування у дійсності, яка для іронічного суб'єкта «уже втратила будь-яку доцільність. Але він і не знає, якою має бути нова» [8, с. 154]. (Хочу зауважити, що Андрухович — саме іроніст, а не сатирик, з яким інакше: сатирик обов'язково подає альтернативу до того, що критикує, має орієнтиром нову дійсність.) К'еркегор бачить іронію як нескінченну абсолютну заперечність, яка нічого не утверджує, і вважає, що іронічному суб'єктові важливо усвідомлювати власну іронічність, а «Для цього потрібна доволі розвинута стадія особистості: сказати точніше — іронія виникає, коли самостверджується особистість. <...> прагне, так би мовити, вирватися з залежності, в якій її тримає дана дійсність. Оскільки ця іронія є історично виправданою, визволення особистості проходить під знаком служіння ідеї, навіть якщо іронічний суб'єкт не до кінця це усвідомлює» [8, с. 156]. Для К'еркегора іронія — вияв особистості [8, с. 155].

Інна Осинівська, досліджуючи образне поле іронії, пише про іронічного суб'єкта як такого, що не хоче робити вибору, уникає патетики, свідомо ставить себе поза мораллю (імморальність), водночас і бере участь у карнавалі, і спостерігає [див.: 10]. З нею суголосний Сергій Борис («Іронія і самотворення ідентичності в романах Юрія Андруховича»): «Іронічний суб'єкт [в Андруховича. — К. Л.] — культурний вагабунд *ab definitio*, ніколи не стабільний і не самототожний, його діяльність — перманентна трансгресія, зміна масок і водночас нарцисична рефлексія власних метаморфоз» [3]. За спостереженням С. Бориса, в карнавальному мовленні романів Андруховича зливаються «жанри і стилі, мовні ігри і практики, експресії, жаргони, діалекти, ідіолекти, традиції тощо, народжується і відбувається як естетичне явище іронічний суб'єкт, крихка, проблематична цілісність якого потребує для її підтримки постійних наративних зусиль, текстотворчої кмітливості» [там само].

Іронічним суб'єктом (іроніком) у романі Андруховича є передусім автор (й усі його втілення), точніше — наратор. «Не тотожний реальному автору імпліцитний та експліцитний автор дозволяє собі втручатися в текст, коментувати його, апелюючи до ерудиції читача <...>» [9, с. 348]. Саме такого автора маю тут на увазі. Автор «Перверзії» граючись творить свій текст.

Яку ж гру веде цей іронік? Вона починається з перших сторінок. Якщо автор у «Передслові видавця», за якого себе видає (цей Видавець, як зазначає С. Борис, — одне з ситуативних ампула автора-гравця [3]), підписуючись, однак, «Ю. А.», попереджає, що подає статтю про

Перфецького, написану якимось Білінкевичем, «зберігаючи навіть не завжди коректний правопис і слововжиток» [2, с. 10], то навмисно такі помилки надалі зробить: наприклад, «махав рукою з підніжки повільно віддаляючогося вагона» (тут і надалі підкреслення мої) [2, с. 12]. До речі С. Борис зауважив про «Рекреації»: «Навіть назва карнавального дійства містить ненормативний в літературній мові активний дієприкметник теперішнього часу — “свято воскресаючого духу”, який акцентує на незавершеності, поточності події, її одночасності з моментом оповіді. Маргінальні, неофіційні мовні практики, в яких панує відступ, помилка, незв’язність, приваблюють іронічного суб’єкта своїм підривним, критичним потенціалом» [3]. Згаданий Білінкевич пише: «Він [Стас. — К. Л.] чудово знав безліч мов — англійську, німецьку» [2, с. 10] — автор робить *іронічну помилку* від імені свого персонажа. Продовження в тому ж стилі: «*Поетичні книжки, що немов камені, вилітали з його душевної пащі* (тут, безумовно, коректорська помилка: замість “пащі” мало би бути “пращі”. — Ю. А.). *Ось вони, в порядку видавання: “Астрологія для лохів” <...>, “Пограбування в готелі “Жорж” <...>, “Вигране” [натяк на щось непристойне? У Володимира Діброви є “Вибгане”. — К. Л.] <...>, “Будьмо уважні” <...>, “Життя як смерть” <...>, “Конкретне читиво” (1991), “Будування будуару” (1992)» [2, с. 13]. Оскільки на обкладинці написано «Юрій Андрухович», а під «Передсловом...» — «Ю. А.», то виходить цікава гра. Окрім назв книжок Перфецького, цікаві його «найголосніші акції» [див. там само]. Якось навіть саркастично звучать фрази, звернені до начебто загиблого Перфецького: «Дай одвіт. Не дає одвіту!» [там само] (в стилі етнографічно-романтичної традиції).*

Іронічно-викривально щодо Білінкевича звучить така фраза (як ознака його неосвіченості): «<...> зникнення (самовбивство?) Стаса Перфецького було зауважено наступного ранку після його дня народження, що за іронією долі завжди випадав на 10 березня» [2, с. 13]. Або ж автор насміхається із Білінкевича, який зауважує, що день народження за іронією долі майже завжди випадає на одну дату, або ж тут алюзія на Шевченка, адже персонаж народився в день, коли Шевченко помер. Білінкевича автор робить трохи дурненьким (тут персонаж виступає як об’єкт легкої авторської іронії).

Іронічність поєднана із гумором, і деякі кумедні фрази викликають усмішку: «Ми й самі не помічали, як ходимо, ним [Стасом. — К. Л.] обдаровані» [2, с. 12]. Однак і сам «Ю. А.» виглядає іронічним (іронія спрямована на самого іроніка) у своєму передслові, коли пише, наприклад: «<...> я <...> кому навіть належала ідея одного зі Стасових імен (“Антиной”, а не “Антипод”, як дозволяє собі вигадувати підозрілий добродій “Білінкевич”). І якщо вже йдеться про фантазії, спекуляції та фальсифікати останнього, то варто зараз спростувати і найбільш кричущу з них: готель “Білий Лев” (а не “Білий лев”, як у Білінкевича) <...>» [2, с. 14]; «Численні слухачі (загальною кількістю 37) <...>» [2, с. 15].

В «Орієнтовній програмі семінару» автор також часто робить свідомі помилки з поміткою «виправлено», що вже само по собі є *іронічним актом*, адже таке виправлення, залишене в тексті, навіть більше — граматична чи лексична «помилка», зроблена навмисно, продумана, — це не обмовка. Так, у програмі семінару один із доповідачів, Гастон Дежавю, представлений як «незалежний дослідник алергічних (виправлено) алегоричних явищ» [2, с. 40] (дуже схожа програма є у «Рекреаціях»); Цуцу Мавропуле — «чемпіон Галичини (виправлено) Галактики з чорної магії» [2, с. 41] і його «Тема доповіді не піддається формулюванню» [2, с. 42]; «Станіслао Перфемський, Росія (закреслено в останній момент) Украйя, автор. Тема доповіді уточнюється» [2, с. 42]. Цікаво, що після згаданих двох доповідей «ДИСКУСІЇ НЕ БУДЕ».

В романі багато цитат, алюзій: нагорода «За чесність із собою» (Володимир Винниченко), «Перехід до критики чистого розуму» (Іммануїл Кант), орден «Літаюча голова» (Віктор Неборак) [2, с. 41] та інші, особливо у програмі семінару.

Коментарі на полях також часто є виявом авторської іронічності (по-різному, бо і своїм змістом, і самою своєю наявністю). Авторське іронізування можна побачити й у тому, що автор напише дещо навмисно, а потім свідомо заперечує (написано нібито від імені різних осіб, а він як видавець начебто виправляє), коментує. При цьому не завжди знаєш, кому з них вірити і чи не знущається автор. Наприклад, Перфецький в одному з епізодів намагається згадати, де знаходиться палаццо Аццо, куди його запрошено, і тут же на полях ми читаємо зауваження, що «Палацу з такою назвою у Венеції немає» [2, с. 191]; і взагалі, за зізнанням самого автора,

багато власних назв є просто назвами італійських страв, та коментаря, який би це розкривав у тексті роману чи паратексті, немає.

Ці коментарі відіграють важливу роль, не залежно від їхньої правдивості. Так, коментар до виступу Джона Пола Ощирка «Читачі, не схильні до лінгво-кабалістичних екзерсисів, можуть цей розділ безболісно опустити» [2, с. 127] містить і самоіронію щодо власного тексту; а репліка на полях «Не надто змістовний <...> набір німецьких висловів, запозичений Видавцем із поштової картки <...>» [2, с. 20] — цілком іронічна, адже Видавець — одне із втілень наратора. «З погляду здорового глузду і ужиткової моралі балакучі герої Андруховичевих романів практикують (переважно усупереч контексту ситуації) елементарну брехню, причому чисто ірраціональну <...>», — пише С. Борис (згадаймо хоча б неймовірні небилиці, які вигадує автор про першого чоловіка Ади [див.: 2, с. 83]); «Використання мови цими “брехунами” глибинно еротичне: вони плекають насолоду <...>» [3].

«Момент підозри» читачі, напевно, відчують із приводу вірогідності кожного другого коментаря. Нерідко саме апеляція до авторитетного джерела (як-от наука) є тим «ключем», що вказує на іронічність: у коментарі до виступу Перфецького «Довгани є одним із народів, що населяють Україну. Цей факт доведений наукою» [2, с. 220] саме останнім реченням автор, наголошуючи на кінцевій фразі, сам підказує, що коментар — іронічний.

Фразу «де ми йдемо у наступ і грузнем в харчах, і, як лицарі, ляжем кістками у гостях» [2, с. 229] автор (у ролі видавця) коментує словами «Походження останньої цитати визначити не вдалося» (це справді іронічний коментар, адже автор мусить знати, кого цитує, та завдяки коментареві стає цікавіше, ніж якби він вказав, кому належить фраза). Здається, маємо справу із новим варіантом «удаваного незнання». Автор/видавець так само зізнається, що «не знає» про згадані «Вальс чорнокнижників» та «Марш розенкрейцерів» (очевидно, вигадані). Притворне незнання (за Сократом) — це іронія, і це замовчування. В іроніка завжди щось там є на гадці, ніби він знає більше, але він мовчить, недоговорює.

Та серед переліку того, про що він «не знає», є цікава алюзія: Даппертутто згадує про «дійство, назва якому — “Кумедні битви з сонливістю в найширшому колі друзів”» [2, с. 244], а псевдовидавець там же коментує це як «Вільний переклад грецької назви “Нупnerotomachia Poliphili”». І це не фантазм Андруховича, бо такий роман авторства ймовірно Франческо Колони вперше опублікований 1499 року саме у Венеції анонімно. (До речі, книжка згадується у найвідомішому творі Франсуа Рабле.) Головний герой Poliphilo блукає в пошуках свого кохання. Таж це як Орфей, що шукає Еврідіку! (Про внутрішній міфологічний сюжет — орфічний міф у «Перверзії» згадувала Тамара Гундорова [6, с. 347].) Або як Стас, що кличе: «Адо, де ти?».

Книжка починається тим, що Poliphilo, провівши неспокійну ніч (бо кохана уникає його), опиняється в дикому лісі, де він губиться, стикається з драконами, вовками та ін. і засинає знову, потрапляє в інший сон із пригодами. Коли відновлюється розповідь, ми дізнаємося, що кохана відкидає Poliphilo, але Амур з'являється їй у видінні, змушує повернутися і поцілувати героя, який втратив свідомість і мертвий лежить біля її ніг. Poliphilo повертається до життя, Венера благословляє їхню любов, вони нарешті разом, але раптом Поля розчиняється в повітрі, і Poliphilo прокидається.

Іронічна інтонація автора як суб'єкта мовлення наявна в рапортах, писаних загадковому Монсіньорові. Наприклад, звіт від імені Ади викликає посмішку і веселий настрій, адже його докладність комічна: Респондент зауважив / звільнив сидяче місце / повідомив, виявив шалене здивування / наголосив і т. д. [див.: 2, с. 43–53]. Найсмійніше цей звіт виглядає тоді, коли Ада, забуваючись (з волі автора!), починає вносити в нього інтимні деталі на зразок того, коли вона помітила, наскільки в Респондента довгі красиві пальці, а він почав розуміти, що її очі мають зелений колір; не втримується, щоб не згадати, що її чоловік в той час «був мовчазним і невиспанним, за що я страшенно вдячна йому» [2, с. 49]. Тут бачимо добродушну й легку іронічність стосовно персонажів.

Доповідь Дежавю («розтікався мислю», як зазначає автор) з перших слів не можна сприймати неіронічно — автор відразу пише деякі слова з великої букви, і, хоча спочатку їх логічне виділення ще можна якось обґрунтувати, таких слів щораз більше, велика буква стає зовсім невиправданою, це доходить до цілковитого абсурду: «Символічне Уподібнення на Підставі спільності відмінних прикмет має СеНС лише Тоді, Коли ці ПрикМЕти є для ДаниХ

РеЧей чимосЬ суТТевим, Коли ВЛаСтИВоСТі, що нИМИ воЛодЮть як СИМВОЛ, так і СИМВОЛІЗОВАНЕ, роЗГЛЯДаюТЬСя ЯК ЇХ ДІЙСНА СУТНІСТЬ...» [2, с. 92]. Надалі пародійна доповідь (насмійка з наукового викладу, позірно саме така, з усіма атрибутами) Дежавю продовжується у подібному стилі.

Така «науковість» є й у доповіді наступного учасника семінару, Альборака Джабраїлі, чий «текст — це нав'язлива суміш алюзій, іншомовних цитат, висловів у лапках, всередині яких виникали інші лапки, лапок було більше, ніж усіх інших знаків, разом узятих, за дужку він виносив найнесуттєвіше, а найважливіше скромно ховав у дужках, наче такий собі напівзайвий додаток, до того ж грати словами почав уже з першого речення <...>» [2, с. 97]. Джабраїлі у своїй доповіді навіть подає (з легкої руки автора) «справжні» формули! Але цей семінар — карнавал. Можна припустити, не беручи навіть до уваги їхніх доповідей, що учасники — ніякі не науковці, адже усе — вимисел. У «Післяслові видавця» наратор усе називає фікцією, тобто подача тексту — іронічна засадничо: «Ю. А.» говорить, що «Не було знайдено згадуваних Перфецьким ні Ади Цитрини, ні її чоловіка, доктора урології» [2, с. 299], зате знайшли доктора Візенбокка, з усіх учасників семінару також нікого не знайшли, окрім секретаря Даппертутто та покійного вже Казаллеґри.

Привертає увагу і те, що з іменами автор свідомо створює каламбур, дещо заплутуючи читача: прізвище Перфецького викривлене іншими персонажами декілька разів, Ада Цитрина то Церіна, то Нецеріна, Гастон то Дежавю, то Дежаб'ю та ін. Автор використовує також різні назви: «Посткарнавальне безглуздя світу: що на обрії?» і «Післясвяточне безголів'я світу: що згодом?». Хоча це можна сприймати не як ігровий елемент, адже хтось із персонажів, від імені яких начебто подано різні частини, просто міг наплутати, призабути імена і викривити.

Анастасія Вегеш у статті про літературно-художні антропоніми в Андруховича цитує Олю Гнатюк: «Прізвища є не лише складовою характеристики постатей, <...> але й елементом ускладненої літературної гри, яку веде автор зі своїм уявним читачем» [цит. за: 4, с. 81]. У «Перверзії», на думку А. Вегеш, літературно-художні антропоніми напрочуд цікаві, стилістично навантажені, містять натяк або вказівку на риси характеру, зовнішності чи на походження [4, с. 82].

Хочеться згадати принагідно про один авторський хід, а саме — згадки про коня/велосипед Джабраїлі. Альборак Джабраїлі — персонаж, із яким чи не найбільше пов'язані курйозні іронічні епізоди. Автор дуже дотепно будує свою гру з читачем, до кінця твору зберігаючи елегантне іронічне балансування (про це детально йдеться у моїй статті: «Містичні метаморфози персонажів Юрія Андруховича (роман “Перверзія”)» // Питання літературознавства : науковий збірник / гол. ред. О. В. Червінська. — Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. — Вип. 84. — С. 142–151). Тут автор виступає як іронічний суб'єкт цілком очевидно й вишукано.

Повертаючись до доповідей під час семінару, можу сказати, що, на мій погляд, виступ Джона Пола Оширка назагал — як деяка сучасна поезія. Але найцікавішим у плані вияву авторської іронічності є виступ Лайзи Шейли Шалайзер. Тут автор використав дуже цікавий хід, поділивши текст на дві колонки (власне доповідь Лайзи і спілкування Стаса з Адою, яке відбувається в той самий час). При тому частини текстів розміщено саме так, щоб викликати потрібний авторові ефект (відповідність). Так, «Її виступ дуже багатьма своїми моментами повинен був зацікавити і навіть привабити Станіслава Перфецького, однак той <...>, був геть неухважним. Оцінити ступінь його неухважності дає змогу розгорнута нижче порівняльна таблиця, котра з усієї різноманітності подій, <...> зосереджує нас лише на малій дешиці» [2, с. 143–135]. Речення «Опинившись на подіюмі, Лайза Шейла <...>» і «Опинившись навпроти Ади, Перфецький <...>» написані у два стовпчики навпроти, і надалі те, що говорить Лайза, і те, про що переписуються Ада і Стас, хоч теми розмов у них різні, мають однакові фрази, слова, натяки — такі чи такі паралелі. Коли Лайза, ведучи мову про чоловічий статевий орган, «і про визволення жіночих структур з-під його, як побачимо, нічим не вмотивованого пригнічення» [2, с. 138] (саме вона найбільше є під владою цього пана і навіть купує «органи», яких в неї аж сто одинадцять), і, зашифровуючи його як «пана Ph», згадує про його схожість, окрім іншого, із нерозкритим ранковим тюльпаном, то синхронно, на запитання Ади про те, як він її розбудив би, Стас малює такий тюльпан. Коли Лайза наголошує, що майбутнього в нього (цього пана) немає, Ада саме пише Стасові латинкою «Oho?!», і т. д. [2, с. 135–137]. Ці іронічні паралелі посилюються, Лайза щораз більше

розгорається у своєму самовикритті, а Стаса це нітрохи не цікавить, він зовсім не слухає, настільки, що, коли Лайза каже фразу «Присутній пан Перфецький міг би, звичайно, підтвердити істинність цього прикладу, якби не займався у цей час невідомо чим, не лазив під стіл рукою, не напивався, не шарудів увесь час папірцями або чиймись панчолами, якби ця мавпа не спокушала його, можете мені повірити!», в сусідній колонці з'являється авторська репліка «Не знати чому, всі дивилися в їхній [Ади і Стаса. — *К. Л.*] бік» [2, с. 141]. Виступ Шалайзер починає супроводжуватися вигуками «Неправда!» і «Та вона відьма!», свистом, а Гастон Дежавю — в комічній манері зображувати згадуваних Лайзою персонажів. Знаковою є деталь, що її доповідь була виголошена восьмого березня (дата у програмці названа як «Міжнародний день»), а сама Шалайзер представлена як «голова ініціативи “Розбуджені домогосподарки”, нонфікшн-стар, нон-стоп-телевізн-оріджінел-соуп-опер-продюсер» [2, с. 41]. У цьому випадку персонаж очевидно виступає об'єктом авторського іронізування і висміювання.

Інакше з доповіддю Цуцу Мавропуле, яка є цілковитим абсурдом (як зазначено було в програмі семінару, тема його доповіді не піддається формулюванню), але як вона складена, як звучить! Важить сама мелодика фрази. Досконала імітація доповіді. Автор пародіює псевдонауковість, а не глузує з конкретного об'єкта. Фактично тільки доповідь Стаса має якийсь неіронічний сенс.

Виголошуючи свою доповідь, Лайза згадує «кавалера Сема Немирича, мешканця Сарматської фортеці Леополіс і предка про чоловічій лінії присутнього тут Перфецького*, який — не Перфецький, а Немирич — <...> згалтував дочку тамтешнього ката з поетичним іменем Неборака <...>» [2, с. 146]. Зірочкою до цієї фрази прив'язаний коментар псевдовидавця: «Мадам Шалайзер плутає — ганебно й немилосердно. Плутає Перфецького з іншим видатним теперішнім поетом — Юрком Немиричем» [2, с. 146]. Андрухович послідовний у своїх містифікаціях про неіснуючого відомого поета Ю. Немирича (персонаж «Рекреацій»).

Цікаво, що Стас Перфецький в романі якось названий Чужинцем [2, с. 107]. І це, на мій погляд, має глибший сенс, ніж у значенні «приїжджий, іноземець». По-перше, на гадку спадає трактування Поета як Чужинця/Іншого, відмінної від загалу особистості. По-друге, герой потрапляє в оточення демонічних персонажів і при цьому називає себе Рибою, а це біблійний символ. Він навіть звертається до церкви (священика). Хоча навіть тоді, на сповіді, він жартує. Стас, зберігаючи цілком поважний вираз обличчя, говорить небилиці на зразок того, що різдвяні пісні в нас називають гаївками, а крижаний хрест, який вирубують із льоду, — це «крижмо» (в стилі так званої «народної етимології»). Для чого це? Просто показати свою дотепність? «Блазенада і постійна словесна гра — навіть в тих сюжетних епізодах, де, здавалося б, вимагалась імітація щирости, однозначности вислову, — і є мовною практикою, в якій герої доводять своє право на непричетність, на відмову», — вважає С. Борис [3]. Мені здається, однак, що саме в таких епізодах виявляє себе захисна функція іронії для іронічного суб'єкта: він наче боїться відкритися, показати своє замилювання чимось, свої переживання тощо. Натомість воліє бути скептиком, циніком, а його маска іроніка прирікає його на постійне нав'язливе іронізування. Коли іронік почне говорити інакше, йому навряд чи повірять.

Іронічно-гумористичним у записнику Перфецького є перелік боргів [2, с. 153] і частина тексту книги, названа «ЗАПОВІТ / Станіслава Перфецького, / складений 10 березня 1993 р. в м. Венеції» [2, с. 281–287] — дуже витончено-дотепна річ. Так, «*костюм від Giorgio Armani, за винятком штанив*, — [заповідає. — *К. Л.*] творчому об'єднанню <...>» [2, с. 282]; диктофон — Службі Безпеки України (очевидно, натяк на незаконні прослуховування). У заповіді є «Кулінарна книга анархіста» (рецепти приготування вибухівки); зібрання творів Рільке, яке заповідає Юрієві Андруховичу; план розташування борделів, стрип-барів та казино — туристичній фірмі; «*поезозмюзикл “Крайслер Імперіял” (третья редакція), <...> — Павлові Мацапури <...>*» [2, с. 284] (Мацапура нагадує нам про Котляревського і також є персонажем одного з віршів Андруховича; до речі, Павло Мацапура і Козак Ямайка присутні і в доповіді Стаса: автор послідовно створює містифіковану історію); Юрієві Андруховичу він також заповідає записи свої та про нього, свідчення, папери та інші документи, причетні до його особи; навіть свої імена загальною кількістю 40 роздає усі бажаючим, окрім імені Станіслав Перфецький (з причин есхатологічних); свої борги (понад 27 тис. доларів) — усім, хто їх зможе погасити або списати. Гумористичний ефект викликають деталі на зразок того, що борги в Перфецького в у. о., а віддає він їх людям сорочками, краватками, носовичками...

Володимир Єшкілев у романі «Пафос» згадує про «Перверзію». Точніше, про цей роман Андруховича говорить головний персонаж Корват, читаючи лекцію студентам: «Гут подибуємо спробу постмодерністського письма реставрувати той світлий, естетизований чин припинення топтання рясту часів античності <...>. Але знов усе псує іронія. У шостому пункті “заповіту Перфецького” читаємо про його борги у сумі “27 тис. 730 ам. доларів”. Зелене капустає шурхотіння затуляє обрій чистої естетики» [7, с. 79]. Та чи псує? Я вважаю, що навпаки — Андрухович зумисно створює таку двозначність.

Мені іронічність Андруховича видається однією з концептуальних настанов — від іронічної подачі структурних елементів (більшу частину тексту від початку роману подано як таку, що написана не Андруховичем) до подробиць, які не несуть смислового навантаження. Так, перераховуючи, про що писала венеційська преса тих днів, автор «окремо виділяє» розповідь одного п'яка, якому вночі приверзлися три колони замість двох. Начебто були. І (яке диво!) на ранок пропали.

Перфецький зникає у венеційських водах, семінар закінчується підсумковим меморандумом під назвою «Карнавал мусить тривати далі, інакше йому може настати кінець!». Під час роботи семінару, крім іншого, було «випробувано бл. 14537 герметичних метафор, риторичних фігур, загострених парадоксів, прозорих алюзій, таємних цитат, інших засобів чорного гумору та національних страв» та «випущено в культурологічний обіг понад 817 оригінальних ідей» [2, с. 268]. Адже і в абсурдних доповідях можуть бути метафори та алюзії, що переконливо доводить наратор, не говорячи, проте, прямо, що цінність роботи не у позірній формальній науковості — наборі риторичних засобів.

«Мовна гра іроніка насправді не має кінця <...>», — пише С. Борис про романи Андруховича, вважаючи, що врешті-решт іронік не здатен «запропонувати нову картину світу, істину, мету, словом, нічого, крім безперервної критичної рефлексії іронічним суб'єктом основ власної ідентичності. У нашому випадку — нічого, крім дещо інфантильного й багатослівного Нарциса, з тривогою задивленого у власний образ, що проступає, поволі набуваючи цілісності, на поверхні його ж мовлення» [3]. Автор і сам зізнається, що «у “Перверзії” — дві третини зайвого...» [1].

Стас (одне із втілень автора) начебто навіть стримує себе від надмірної велемовності: «Мить перед світанком. До голови йдуть усілякі пишномовні маразми. Вибачте» [2, с. 295]. Водночас дбає про красномовність, адже, наговорюючи текст на диктофон, він сам себе виправляє: «<...> в такт із не почутою більш ніким на світі музикою. / Це я загнув. Краще так: із почутою цілим світом музикою» [2, с. 33]. «Писати про Венецію? <...> Після тисяч і тисяч і тисяч уже написаних сторінок? Ні, нема дурних!» — говорить Стас в інтерв'ю [2, с. 235]. Насправді пишномовністю він щедро послуговується і плекає її, але не любить суспільного пафосу.

Оскільки головні персонажі Андруховича великою мірою автобіографічні, то їх, зокрема Стаса, можна розглядати як майже двійників автора (не тотожного реальному, біографічному) — його втілення як іронічного суб'єкта. Стас як автор (!) багатьох уривків тексту (за авторською містифікацією) теж є іронічним суб'єктом. Він і сам іронізує [див., напр.: 2, с. 47–48]; із серйозним виразом обличчя та відповідною інтонацією жартує при сповіді [2, с. 109–110] і сам говорить, що «це був жарт» [2, с. 231, 233, 237]; у сторонній оцінці не надто вдало послуговується іронією — «нібито зіронізував Перфецький» [2, с. 239] (цікаво, як це «нібито», адже іронія й без того доволі невловима і нестабільна річ, а тут ще й слово-сумнів); не помічає іронії [2, с. 274]; сам є об'єктом іронії («як він, Перфецький, так ніхто не кохав, через тисячу літ» [2, с. 211], що є алюзією до вірша Володимира Сосюри) та автоіронії («мого переливання з посудини в посудину» [2, с. 226]).

Іронікові майже завжди приписують тонкий розум, спостережливість, дотепність. Служить іронія якійсь вищій цілі, чи ні, але вона дає самозадоволення. І не тільки естетичне. А вибір об'єкта іронії, способів, якими вона виражається, залежить од соціальних і психологічних особливостей іронічного суб'єкта, від того, наскільки він володіє мовою (Річард Рорті вважає іроніка носієм певного «словника», маючи на увазі виражене мовою бачення світу та систему цінностей). Це дає змогу віднести іроніка до певного типу мовленнєвої (і загальної) культури.

Іронія в «Перверзії» явна, але нестабільна, концептуальна (від стилістичної іронії — і до іронічності окремих деталей, подробиць). Автор як іронічний суб'єкт — освічений інтелектуал,

що плекає своє красномовство. У романі він виявляє себе, граючи роль видавця тексту, що його написали Перфецький та інші особи, і наприкінці зізнається у своїх містифікаціях; робить іронічні помилки; дає іронічні коментарі; по-новому застосовує «удаване незнання»; іронізує з персонажів (як наратор) і до власного тексту ставиться іронічно, але й сам стає об'єктом легкої іронії; пародіює.

Література:

1. Андрухович Ю. «Ставлю експеримент — писати прозу виключно про те, що сам пережив» (інтерв'ю) / Галина Гузь // Високий Замок. — 11 березня 2010 р. — С. 7.
2. Андрухович Ю. Перверзія: [роман] / Юрій Андрухович. — Львів: «ВНТЛ-Класика», 2004. — 304 с.
3. Борис С. Іронія і самотворення ідентичності в романах Юрія Андруховича / Сергій Борис // І. — 2002. — Число 26. — Режим доступу до журналу: <http://www.ji.lviv.ua/n26texts/borys.htm>.
4. Вегеш А. Літературно-художні антропоніми в романах Юрія Андруховича / Анастасія Вегеш // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Випуск 15. — 2007. — С. 80–84.
5. Грицай О. М. Критика просвітницького розуму в ідеях романтизму / Грицай Ольга Миколаївна. — Режим доступу до сторінки: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_75/Hrycaj.pdf.
6. Гундорова Т. Ressentiment в постколоніальній перспективі (український випадок) / Тамара Гундорова // Кур'єр Кривбасу. — 2007. — № 212–213. — С. 340–349.
7. Єшкілев. Пафос: [роман] / Володимир Єшкілев. — Львів: Кальварія, 2002. — 208 с.
8. К'єркегор С. Всесвітньо-історична доцільність іронії, іронія Сократа / К'єркегор С. // Іронія: збірник статей / [упор.: О. Галета, Є. Гулевич, З. Рибчинська]. — Львів: Літопис; Київ: Смолоскип, 2006. — С. 151–163.
9. Ковалів Ю. І. Абетка дисертанта: Методологічні принципи написання дисертації: Посібник / Юрій Ковалів. — К.: Твім інтер, 2009. — 460 с.
10. Осиновская И. Ирония и Эрос. Поэтика образного поля / Инна Осиновская. — М.: «Памятники исторической мысли»; «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2007. — 208 с.
11. Ткалич І. Художній дискурс іронії в естетично-літературознавчій рецепції / Інна Ткалич. — Режим доступу до сторінки: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchu/N178/N178p019-022.pdf.

The Author as the Ironic Subject of the Novel «Perversion» by Yurii Andrukhovich

The article deals with the peculiarities of the ironic subject of «Perversion»: the displays of its presence, its role in the text of the novel as well as the features of its portrait. Special attention is paid to the author's means of creating of irony.

УДК 82-32(477)

Олена Юрчук (Житомир)

«РЕКРЕАЦІЇ» — «МОСКОВІАДА» — «ПЕРВЕРЗІЯ»: БЛАЗЕНЬ У ПОШУКАХ ІДЕНТИЧНОСТІ

Довготривале перебування української культури у колонізованому стані спричинило появу у ній комплексу, що умовно маркуємо як комплекс «для загального добра», за яким мистецькі твори розглядалися з позиції їх корисності. Цей комплекс обумовив штучне приписування текстам обов'язкових складників: дидактизму (повчати націю) та ідеальності (автор не має права на похибку). 80–90-ті роки ХХ століття стали часом руйнування такого погляду. Цей процес супроводжувався болісним подоланням закріплених схем розуміння місця і призначення літератури. Серед текстів, що його започатковують, й твори Ю. Андруховича. Проза митця отримала різновекторні оцінки: вона викликала захоплення як перша постколоніальна/посттоталітарна («Рекреації» просто створюють вільне місце для нового — вони показують, що старі рами вже не зобов'язують і що там, де є українська література, є багатюще джерело, з якого можна